

Kis iratosi falurajz*

Miről, miről nem.

Csak oláhul!

Hogy másképp.

Numai românește! – azaz Csak oláhul beszélj! Föliatok a közhivatalokban, különösen a második bécsi döntés után.

A román csendőrség erős volt, megkenték az embereket, ezért volt csönd. Hamar bejött a huszonöt, a *dózsecse csincs*. „*Gurá báte kúru*”: száj veri a segget. Le kellett hajolni, kezeddal megfogni a lábad ujját, és vagy deszkával, ágydeszkával vagy bikacsökkel (szárított bikafasszal) vertek. Tíznél vagy húsznál eltévesztették, és újrakezdték. Az egyik verte, a másik számolta.

„Cserepes” Tóth Jani, kekecsi szomszéd; összeverekedtek a bálban, bevitték őket a csendőrségre, és jól elverték. A deszkavégre vizes ruhát tekertek, azzal ütötték. Olyan volt, mint a lórúgás.

A kisiratosi csendőrségen őrmester vagy főtörzsőrmester volt a parancsnok, meg három-négy közlegény. Dózsecse csincs... Főleg a kommunistákat verték a kommün után. Innen ered. Elkapták őket, és aki megúsza veréssel, arra járt a huszonöt. Utána azokat is elverték, akik bálban verekedtek.

1940-ben a menekülttáborban (Losoncon, Bakonyoszlopon?) kérdezte a magyar tiszt: – A dózsecse csincs megvan még?

A magyar csendőr (Magyarországon)? Az előtte vigyázzba álló (illető) lábujjára eresztette a puskatust – így verik, aki nem tetszik nekik! Vagy: hasra fektették, a hátára deszkát tettek, és azon sétáltak a csendőrök. Összetört, nem lett belőle ember. (Ki emlékezne minderre: szülőatyád, öreg Kurtucz.)

Kisiratoson a két háború közt a Kásák vitték a prímet, a Tódástól a Nagyfaluiig!

SARUSI MIHÁLY (1944) író. Békéscsabán született, 2001-től Balatonalmádiban él. Két és fél évtizeden át az MTI tudósítója volt. Utóbbi művei: *Hiába – haza* (2010); *Hun fohász* (2011).

* Részlet a LÖNNI VAGY NEM LÖNNI c. készülő kisiratosi falurajzból.

Kása Béla – tata nála volt tanyás. A határnál volt tanyája (Kútason), Hajzler mellett, Lőkös felé...

Bolyhos Kása – göndör hajú, ezért bolyhos. (Más szerint a csúfnév a gazdagására utal.)

Vászon Kása – a végén ő volt a leggazdagabb, „összeszedte a világ faszát”.

Kis Kása – azok szegények voltak, a Malom uccában (laktak).

Kása Pista – az volt a leggazdagabb, az övé a téveszközpont.

(Az 1950-80 közti időben Kása Anti bácsi volt a falu legismertebb Kásája: műkedvelő régész, néprajzi gyűjtő, felcser, ő alapítja a tájházat: ő gyűjti össze annak gazdag anyagát.)

– A románok szerették volna, hogy román legyen a kisiratosi bíró. Apámat (Kurtucz Gergő bácsit) bátorították, de nem állt kötélnek. Ő Horthyt várta, hogy az első háborúban kapott kitüntetései után vitézi földet kapjon! Az öreg azt mondta: „Én dolgozni akarok, ilyesmit én nem csinállok.”

Hogy aztán ha fordul a kocka, agyonverjék?

Nem tudni, ez megfordult-e benne. Annyi biztos, hogy józan maradt. És tisztességes.

„Nehéz igaznak lönni, de mögéri.”

Nem könnyű igazán élni...

Úgy vötte.

Mindhalálíg.

A két háború közt öt traktor és öt cséplőgép volt a faluban.

Képeslap fölirata: „Földműves család / Farmer's family / Bauerfamilie – Szécsényi István Erdély első Lanz Bulldog traktorjával – Kisiratos, 1942. aug. 9.” Gazduram apjával, anyjával, a gépeke kormányához ültetve két gyermeke. (Hogy mi lett velük az eredeti román kommunizmusban, gyanítható.)

A falut 1926-ban a bucuriak (Bukorvárott) nem elkeresztelik *Dorobanțin*ak?

Nem jó nekik az eredeti oláh Iratoșu(l) Mic!

Nekik dák köll! Sosem vót. Sosem látott.

Hajja, jó mögbérmáltak bennünket!

Az, mökkörösztoltek.

Hogy aztán ránk köszöntsön – mint a világon még annyi emberre – a mostani háború.

Mama hiába írta leveleit a három nagyfiának, akik az 1920-as évek végén, 30-as évek elején kerültek sor alá, a katonafiúk nem válaszoltak. Bement a jegyzőhöz, hogy lehet, hogy a fiai nem írnak neki, csak nincs valami baj? Nem érte őket tán bántódás a Román Király Seregében?! A román jegyzővel elbeszélgetve – már amennyiben beszélgetés volt a csak magyarul értő asszony és a magyarral csak itt ismerkedő román jegyző társalgása – kiderült, hogy magyarul címezte meg a fiainak írt levelet. Pontosabban a megadott címre Kurtucz János-

nak, Kurtucz Gergelynek, Kurtucz Istvánnak küldette volna a levelét! Elfelejtve, hogy a Királyi Román Posta, valamint a Királyi Dák Hadsereg csak a királyi állam államnyelvén hajlandó bárkivel szóba állni, így nem csoda, hogy az anyai sorok nem kerültek a fiak kezébe. Azt követően már tudta, mi a rumunok trianon-európai igazsága: *Curtutinak, Ioannak, Grigoriénak, Ștefannak* írta a továbbiakban a leveleit, amelyekre már válasz érkezett. Trianon-Európa nagyobb dicsőségére, az ázsiai horda hun nemzetség nagyobb, még nagyobb, legnagyobb vereségére. Hogy a veszteséget ne is említsük.

Gergő rumun baka ezért szökött át Otlakánál fegyverestül Csonka-Magyarországra? Mert az lehet, hogy csonka, de magyar. Ahol a nevét le tudják írni. Hogy a háborúban ő magyar, két testvére román katonaként vérezzen. Ugyanazért. Fölöslegesen. Mert nem a hazáról volt szó.

Ha a hazáért kell szenvedni, maguktól vállalják.

Bécsi döntés

II. világháború? Hogy s mint, ki tudja, mindenesetre 1940. augusztus 30-án Bécsben az urak úgy döntöttek, hogy Észak-Erdély újra Magyarországé, Dél-Erdély marad továbbra is Romániában!

Jó, jó, Dél-Erdély meg Észak-Erdély! Rendben, de mitől északi meg déli Erdély egyik vagy másik fele? Azon túl, hogy. Mi hová foguk tartozni? Hova csapnak megint bennünket.

Az hiányzana, hogy ne vissza, Magyarországra.

– Ormai József és én 1940. szeptember 5-én hajnalba ötkor indultunk, hatkor értünk ide (Magyarországra). Gál Béla is átjött. Asztalos a Templom utcában. (Egy nyáron elvitte hozzá a későbbi falurajzírót, Gál éppen a műhelyében dolgozott.) Velem lakott Csabán, aztán visszament.

Szökik a többi fiatal férfi is: Kevermesre, Dombegyházára, Lőkősházára. Ma is sok kisiratosi él ezekben a falvakban. Ott maradtak a szökés után, hogy közel legyenek az otthonukhoz, a családnak. Apánk unokatestvérei, Kocsisék, ők is ott vannak.

Akit besoroztak, szeptemberben szökik Magyarországra. Mindön fiú elmönt! Elmönt Gergő, Béla, most Misa...

Majd mind! Úgy a fele a fiatalságnak.

Megint háború

1940/41-ben Kokosel – kürtösi oláh bíró volt 1921-ben – vasgárdista vezér! Kurticson Cocoșel. Jön a faluba:

– Elvösszük a piszkos zsidóktul a földet!

El azoktól.

Le velük!

Már megint ők a hibásak.

Kik lennének. Na, kik?!

Kurtucz Jani bátya regéli az 1960-as években:

- Teleki Pál gróf nem lőtt öngyilkos, hanem amikor lészállt a vonatrul, egy némöt tiszt fejbelütte! Az angol rádió mondta be. Magyar embör olyat nem tösz!

Ěgyet magunk is láttunk... a Gyöpszélön? Küves - detektoros? - vót. A küvön köllött keresni az adót... Tán a Kekecsön is vót. Vagy csak járt szájrul szájra?

Hogy kú küvön ne maradjon.

Januárjában Antonescuék leverik a Vasgárdát. Murgu rendör két idegen társával letartóztatja Kokoselt, viszik Aradra. A régi sorompónál lelötték. Azt mondták, meg akart szökni. Hogy el ne árulja őket is!

Mese, mese.

Hogyne: igaz történet.

1944 szeptembere

Nem akármilyen hónap Kisiratos életébe... Múltjában.

A régi öregek emlékeiben.

Régi öregek? A mai öregek öregjeinek valamikori előadásában. Hozzátoldva némi ezzel, azzal.

Szeptember 4-én Dálnoki Veress Lajos, a II. hadsereg parancsnoka ERDÉLY NÉPÉHEZ fordul: „Erdélyt megtartjuk!... minden magyar férfi... álljon a hadsereg sorába.”

- A front rohamosan közeledett (Kevermeshez). 1944. szeptember elején a tanítás megkezdése is elmaradt. A község tele katonákkal, akik szeptember 13-án elindultak Arad és a Világosi-hegyek felé. Ettől kezdve állandóan hordták a sebesülteket a templom melletti iskolában ideiglenesen berendezett hadikórházba. Néhány nap után a hadikórházat áthelyezték Kürtösre - regéli Pelle tanító úr Békéscsabán a falurajzírónak a Krisztus utáni 1980-as években.

12., kedd: támadási parancs (Arad előtt) a magyar egységeknek.

Van, aki viszont így emlékszik:

- 12-én, csütörtökön gyűttek be a magyarok, röggel. Páncélkocsik, gyalogosok...

(„12”, „csütörtök”...) Pista bátyám szerint (is) két hétig voltak itt a magyarok. Ha a tizenkettedike nincs is rendben, a csütörtök igen...

13-án, szerdán a folyóvölgyek alföldi kijáratait megszerezni: támadás Arad felé!

13-án déli 12 órakor Kevermesről indulva lépte át a határt a m. kir. 1. gépkocsizó lövész pótezred. „A Vastagh György ezr. vezette egységek Kisiratos-Kürtös térségében hatoltak be R. területére... a páncélosok este vonultak be

Aradra.” „A Békéscsaba–Battonya körzetében összpontosított IV. hadtest 20., 8. és 6. hadosztályaival, az 1. m. páncéloshadosztály és az 1. póthuszárezred részeivel ugyanezen a napon Arad–Lippa irányába indult meg. A támadást (pécseiek, augusztus végén települt át a parancsnokság Békéscsabára!) bal szárnya a trianoni határt átlépve Kürtös–Sofronya irányából északról, jobb szárnya pedig Tornya felől, nyugatról támadt Aradra. A támadások elől az 1. r. hadsereg védekező-késleltető harcokat folytatva mindenütt visszavonult. Szeptember 13-a estére az 1. m. páncéloshadosztály részei bevonultak Aradra” – olvasod a Halmágyi-féle csanádvármögyei hadtörténetben.

Hóbel József (a falurajzíró csabai fodrászmestereinek egyike) ebben a seregben, Világosig meg vissza. Vastag György levele pedig, az aradi hőstettekről (a tethelyről, a hősi tettek utáni első szabad pillanatban), másolatban a szerző tarisznyájában. Hóbel Józsi bácsi igyekszik helyt állni, Vastag ezredes nemkülönben, csak utóbbi második dolga lenne az aradi zsidóktól megszabadítani a hazát. Az előbbi megússza, utóbbi nem.

14-én veszik számba: az aradi zsákmány harminc sértetlen repülőgép. Az aradi támadást követően Csabáról harminc vagon csendőrt vitt az első vonat Kürtösre, Aradra. A másik szállította a kinevezett vasúti főnököket.

15-én jelenti az MTI: „Az Aradtól északnyugatra felvonult román erőket a szerda délelőtti folyamán honvéd csapatok ellentámadással szétverték. Az ellenség üldözése közben csapataink szerdán, 19 órakor bevonultak Aradra.” A harcokban bátorságukkal kitűntek Auerhammer József ezredes, egy lovascsoport parancsnoka és Vastag György ezredes, egy gépkocsizó lövészezred parancsnoka. Más hír szerint 15-én már Páloson a magyar sereg.

17-én az Ópálos–Aradkövi–Borossebes vonalon a IV. hdts. – ekkor ér Sebeshez meg Lippához az orosz.

18-án az Alföld pereméről általános támadást indít az orosz.

19-én a volt IV. hadtestből s a VII. hadt.-ből, másokkal, megalakul a 3. magyar hadsereg (hogy ne kerüljenek a német parancsnoksága alá, de ezt nem érték el). Kovács Imre szerint e napon Arad már orosz kézen.

19-én, kedden délután futott az első magyar katonai kocsí Aradról (Kevermesen át), Kisiratos felől:

– Jönnek az oroszok! – hallatszott mindenfelé, regéli Pelle F. 1985-ben.

20-án már 15-20 km-re Aradtól az orosz, azaz a világosi arcvonal összeomlott. (Hogy mondta Hóbel Jóska bátyánk? Világosnál az Alföld peremén húzódott a magyar lövészárók, abban húzták meg magukat a magyar fiúk, ám a rájuk magasodó Világosi-havasról – a vár magasából – úgy lőhették őket az oroszok, ahogy akarták: felülről éppen beláttak a mi futóárkainkba...)

21-én Aradért folyik a csata – kijárat már csak Dombegyháza–Battonya felé. Mifelénk...

22-re virradó éjjel kivonulnak a mieink Aradról, késő éjjel Tornya, Battonya közt elérik a nevetséghatárt. Másképpen fogalmazva: szeptember 21–22-én éjjel a IV. magyar hadtest harc nélkül föladta Aradot.

22-én, pénteken a három falu (Dombegyháza, Kevermes, Kisiratos) közt: egész nap csetepaték a Hermina-iskola és a határ között. A góc a Hermina és az Iratosi út. Tanyacserék! (Nálunk a tanyákat cserélgetik, foglalják vissza, majd engedik át, hogy még aznap visszavegyék egymástól a magyarok és az oroszok – ahogy később a Dunántúlon Székesfehérvárt.)

22-én „A 243. (muszka) hadosztály ezalatt Varjastól északra Kisvarjas, Iratos, Kürtös és Mácsa határmenti községeket szintén 22-én este felszabadítva védelemre rendezkedett be. Ezzel a két hadosztály egységei – a másik a 799. ezred – 1944. szeptember 22-én késő este Battonya és Dombegyháztól délkeletre húzódó magyar-román államhatárt elérték” – mármint a szovjetek –, írja az Iratost román kézre juttatva fölszabadító Mihail Mihajlovicsescu Corom, aki utóbb a német följegyzéseket is sorra veszi. A „Dél-Ukrajna” nevű német hadseregcsoport (szeptember 24-től „Dél”) hadműveleti naplójába 22-én jegyezték be: a IV. magyar hadtest Arad föladása után 22-én a Pécska-Kürtös-Mácsa vonalon szerette volna föltartóztatni a szovjeteket, innen visszavonulva délután a Torna-Varjas-Iratos vonalon harcoltak, és éjszaka 11-kor jelentik, hogy „a magyarok már a határ mögé mentek vissza”.

Azaz 22-én éjszaka ürült ki a falu, hogy másnap bejöjjön a bejönni készülő. 23-i, szombati a fölszabadulás: fel. Szaba dulás. Fel, sza, bad, ul, ás. Le.

A 3. magyar hadsereg meg.

- A szarát hagyta maga után.

Ha.

Az ellenállás miatt a szovjet 23-án (szombaton) Battonya és Lévés közt kénytelen megállni és pár napos védelembe berendezkedni.

Huszonharmadika? A 203. sz. hadosztály Elekkel szemben, a 243. hadosztály Kürtös-Mácsa körzetében érte el a határt.

Néhány magyar századot megtizedeltet a parancsnokló tábornok. Ahelyett, hogy. Kiverné a.

23-án a 2. magyar tartalék hadtest a Nagypereg, Battonya, Dombegyháza, Kevermes, Otlaka vonalra vonult vissza.

24-én a szovjet esti összefoglalóban mi nem áll: a 18. harckocsihadtest és a 243. hadosztály Kevermes-Dombegyháza és Battonyától keletre harcol... Ott éppen nálunk... Kisiratos és a két szomszéd falu közt. Innen oda, onnét: kopogott a cseréptetőn a magyar golyó (a mi kekecsi házunkra is potyogott). Az orosz válasza: ágyútűzzel.

Hogy, hogy nem.

Ahogy az öregek máig emlegetik: annyi volt a tank a Töltésen, hogy majd fölborult az út!

Szeptember 26-án bevonul a szovjet Battonyára, Kevermesre, Lévésre – azaz ekkor lépi át Kisiratost a front. Addig itt lőtte egyik a másikat; benne voltunk nyakig, torkig. Halad tovább, hogy október 6-án azt a csabai házat löje szitává a fölszabadító megszálló had, amelyben öreg Kurtucz Misa kis családja szeretné az egészet túlélni. A családfő mint hontalan erdélyi menekült munkaszol-

gálatosként ássa a tankcsapdát, féléves egy szem fia a vert falú házban ráborított jó vastag fateknő alá bujtatva vár... valami jobbat, jobbra. Szébb jövőt!

Azt.

Mindannyiunknak.

26-án, kedden délután Kevermesen az első orosz. 3-4 óra tájt lehetett – emlékezik Pelle tanár úr. Puja Frigyes egész másként írja.

Hagyjuk.

Lapozzunk!

Csanád, Csanád.

Së mögye, së sömmi!

Két hét

Két hét? Így emlékeznek. Hogy eddig voltak itt a magyarok. Tartoztunk újra Magyarországhoz. Bekövetkezett, amire 1919 óta vártunk. Nem véletlenül! Mert a magyar szabadság első hete 13-ától, szerdától vasárnapig tartott, s jött a második (szintén csonka) hét, hétfőtől péntekig... (szeptember 18-tól 22-ig). Mert hogy állítólag 23-án, szombaton jön be hozzánk az orosz (mögötte az ott sompolygó oláh katonasággal).

Kurta két hét. Két kurta. Megrövidítve ez is, az is. De hát. Mégiscsak hét!

Nekünk ennyi jutott.

Jani bátyámnak épp elég arra, hogy falujában azonnal nekiálljon megszervezni a kaszásskeresztes pártot! Hogy meghálálja a szabadulást. Amikor megvisszajön az oláh, s az újabb földosztással ő is kap egy kis földet, hálából belépjén a kommunisták romániai pártjába. Hogy amikor aztán bekényszerítik Kurtucz János kisiratosi újgazdát a téesz nevezetű kollektívba – hajaj, kolhozba –, összetépje a tagkönyvét. A politikából neki ennyi elég! Egy életre – a fél lábával, mert a fél lába felét otthagya az odesszai fronton. Mert úgy látszik, a hálából is megárt a sok.

Amíg itt voltak a magyarok, a szegények széthordták a községháza bútorait. Néhány magyart utána a románok elvittek.

Apám (regéli öreg Kurtucz, Gergő tata fia Csabán) kint ült a ház előtti kispadon, amikor menekültek a magyarok (veszi át a szót Annus néném Iratoson). Kérdözte egyiktül:

– Hát elmöntök, fiam?

– Mi az, hogy elmögyünk?! Vigyázzon kend, mit mondd! Bújjon be a házába, merlélüvöm!

Vót vele egy nagyon okos magyar katona, az nem engögte, hogy bántsa apámat. Azt mondta:

– Vigyázz, hogy mi ki tudjunk mönni a falubul!

A Tódás felé möntek ki.

Utána mondta nekünk tata:

– A magyarok is csak a szarukat hagyták maguk után – szögezte le, amikor azok valóban elmentek.

Mármint a faluban. A falunak.

Sógor folytatja a történetöt.

– Tatát a rományok elvitték magukkal kocsisnak a Tiszáig. Mindig azt mondták Nagyiratoson is, a Tiszáig mönnek! Na, idegyűttek, isznak a Tisza vizébül, mindig a Tiszából akartak inni. Kettő sē maradt mög, beleszorították őket a magyarok a Tiszába.

Itthon öregapám nekiállhatott a lányát védeni. Az oroszoktól. Jöttek, zabráltak a rücskösei, a lányoknak, fiatalasszonyoknak nem volt tőlük nyugtuk. Béla bátyussal Gergő tata leütött egy oroszot, a fegyverét elszedték, elhajították... Annust védve mi mást tehettek.

Gyűttek a magyar tankok a Tódáson befele, a gyalogosok a Kekecsön – űk foglalták el a pikétöket! Kónéknál vót a csöndörség. A magyar őrmestör vagy húsz embörrel gyűtt: belűtt az ablakon egy sorozatot, aztán bemöntek. A disznót, jószágot odaadta a népnek. Az embörök széthordtak mindönt.

Tudja, hogy van... – vélekszik a másik sógor, aki akkor épp tizenhárom éves.

Nagyiratosrul a kolonisták beljebb menekültek.

Disznót, zsidónál.

Akkor, 44-ben sokan a magyarokkal mönnek Világosig, segítöttek a szekerűkkel. Mög vissza. Velük mönnek a testvéreim. Most Kevermesön élnek, ott maradtak – emlegeti másvalaki.

Tatánk, mer magukkal vitték az oláhok, a Tiszáig szállította őket. De nagyon oda kívánkoztak mindig!

Ėgy helybelit a magyarok hülyére vertek, mer besűgó vót, de el is szögte az emböröktül a pézt. Embörcsempész vót! Nagyon mögvámolta őket. Bejelöntötték.

Elég rátarti, gazdag család vót – adja tovább a szót a másik családfo.

Kántor bácsi sem hallgatja el. Mēr tönne?

Kocsmáros vótam Sándor Miska kocsmájába. Jutalombul löttem kocsmáros, hogy mögsebösültem a fronton. Amikor begyűttek a magyarok, a kocsmárosot keresték. Nem möntem önmagam. Valami csempész vót, ezér. Kérdözte a csendör főhadnagy:

– Hun van!?

– Ėgy hete a temetőbe!

– Haj, de kár, sajnálom!

Reduleszku, kurticsi bitang regáti mögverte és belehalt. Reduleszkunak Kurticson lērakata vót, italēr mönt át Sándor Miska, aki vót vagy 130 kiló. Kövér vót, jó be vót rűgva, könnyen lehetött vele elbánni. Talán feketezés miatt vesztek össze?

A románok nem vötték föl a harcot, szétmöntek. Csála alatt Pécskánál vót harc, mög Aradon is. Aradon mán kint vótak a vörös lobogók, román föliratok, éltették a kommunista pártot. Várták az oroszokat! A Högyaljából várták, ahelyött a magyarok gyűttek be a másik végibe!

Világosnál nagyon sok magyar fiú otthagya a fogát.

Ha akkor az oroszral összefog a magyar, együtt gyűnnek vissza a némötre, haj, mi-csoda világ lenne itt!

Vasárnap lött vóna a búcsú. Én ezér vótam oda italér. Mögvöttem, Aradon a sörgyár-ba a lërakaton hagytam. 54 ezör lej ára bánta. Amennyi csak a kocsi-ra fölfért. Bor, sör, pálinka. Mire hazagyüttiünk ángyoddal, mán nem vót mög az engedély, a magyarok elvötték. Utána mög Aradra beröndöltek a románok, 50 millió lejre büntettek, amér nem nyitottam ki. A magyarok bezáratták a kocsmákat. Majdnem ötven tojás vót (az 50 mil-lió lej); nem köllött a pénz senkinek së!

Aztán én már nem is nyitottam ki, tudtam, hogy gyün az államosítás!

A két front közt is vótunk ángyoddal, a magyar és az orosz közt.

Két hétig vótak itt a magyarok; a Kettöskútnál vót a rajvonal, a magyarok a határon túl, hogy végtelenségig në engedjék át űket. Ágyúval nem lűttek, csak fegyverrel, ide (a Kekecsre) is gyütt golyó.

Kevés orosz vót, magyar tán egy század, a végin harminc maradt. Aztán éccaka dübörögtek a tankok a Tötésön. Vót egy hét, hogy fönn tartották a magyarok az oroszokat, sok magyar möghalt!

Égy éccaka itt ült a ház előtt a kispadon a magyar katona. Tata kimönt:

– Fiaim, tán csak nem möntök haza?

– Fogja be a száját, mer lëlüvöm!

A másik lëintötte, në bántsa, a harmadik mög aszonta:

– Në féljön, tata, röggelre csak a szarunkat találják!

Vitték űket (a hadifoglyokat) Oroszországba, Kurticson az állomáson kitörték a vagont a magyarok. Tata de sokszor adott ruhát! Átöltöztek, egy éccaka itt, másik éccaka átmöntek Magyarországra.

1944 szeptembörébe általános fosztogatás... A szögényök széthordták a községháza bútorait, széthordták a zsidók portáján található értéköket. Utána néhány magyart elvittek az oláhok.

1944 szeptembörébe kirabolják a románok lakásait, az iskolaigazgatóét is. Októberba az igazgató visszaadi: évöszi a paptul, amit tud.

– Mi az, nagylány, kell a stafírun?!. Na, gyerünk vissza!

Szajréztak (a falubeliek), a magyarok – a magyar katonák – nem engedték.

Fosztogatnak.

Jani bátyád megalakította a nemzetörséget. Majd a kaszaskeresztes pártot. Késöb a kommunistá pártba lépett, amiért földet kapott. Amikor jött a kollektív, otthagya öket. Nem így gondolta – igazít el Jani bátya Misa nevű öccse.

Az oroszok Tódáson Kónig annyian álltak, hogy majd lëszakadt a föld. Innét indultak támadásra. A magyarok ágyúval nem lűttek, csak golyóval: a cserepek kopogtak...

Vastaghék? Hogy végül az aradi hős Vastagh hősi halát haljon a csongrádi hídért folyó csatában.

Októberban a román leventeparancsnok visszaadja: kifosztja Hodács esperes, író otthonát. A könyvei ekkor kerültek a parasztok birtokába. A Hodács-könyvtár maradékát a kolhoz szervezésekor takarítják el. Szalonnát, zsírt csomagolnak bele a boltban, könyvekkel gyűjtanak be.

Az esztendő végén az oroszok sorra járták a lányos házakat, hogy erőszakoskodjanak. Védve asszonyaikat, lányaikat, nénjüket-húgukat többet agyonverték közülük az emberek. *A Sulyok-gyerökök – mama testvéreinek a fiai – három orosz vertek agyon Marosvásárhelyön.*

Agyon verni: fejbe kólintani, vágni.

Hősi halottaink

A magyar hősi halottak sírkerti emlékművén ott a névsor.

AZ 1939-44-ES VILÁGHÁBORÚ ÁLDOZATAI

ADLER MIHÁLY, ALMÁSI ISTVÁN, BÁBA ISTVÁN, BÁBA MÁTYÁS, CZANK FERENC, GÁL BALÁZS, GÁL FERENC, GÁL JÁNOS, GÁL PÁL, GÖCZŐ ISTVÁN, HEGEDŰS MÁTYÁS, HORVÁTH SÁNDOR, KATKÓ FERENC, KISS BÉLA, KOVÁCS MÁTYÁS, KRISTÓF FERENC, MIKLÓS ISTVÁN, ŐZE ANTAL, PAPP JÁNOS, SIRKÓ JÁNOS, TORMA JÓZSEF, TÓTH JÁNOS, VÁGÓ BÉLA, VERTÓ MIHÁLY, EGY ISMERETLEN KATONA.

ÁLLÍTOTTÁK A KISIRATOSI SZERETTEIK 1984

(Vertó nem fordul elő a faluban, Vetró viszont igen. Elütötte a sírköves?)

A háború után állított első emlékmű fakeszt volt azoknak a magyaroknak az emlékére, akiket az orosz az itteni csatározásokban lelőtt. Az öregek emlékezete szerint ők öten voltak. Hogy kik, nem tudni.

A magyar fiúkat koncentrárra vitték, munkaszolgálatra. Futóárokásás... A végén őket is bevetették. Sok iratosi fiú maradt oda.

Nagyiratos és Battonya közt szekérrel 4 óra az út. Árvai sógor, aki Kisiratosra nősült (a falurajzíró nagynénjét, Kurtucz Annust vette el), 1980-ban meséli: 10-kor indult, délután 2-re ért oda azzal a Forray-Nagy-Iratos mellett lelőtt magyar honvéddal. Krunci vót a neve.

A kürtösi katolikus temetőben 'majdnem negyven' magyar honvéd nyugszik. 2012-ben a közeli halastó iszapját eresztik a sírhantjukra. Szentpálon az oroszok által szeptember 22-én lelőtt hat magyar honvéd tiszteletére 2011-ben emlékművet állítanak. Gájban tizenegy magyar katonát temettek el. Arad Alsóvárosi temetőjében száztizenkilenc magyar és német katona nyugszik – kettő kivételével jeltelen sírban. Magyar katonasírok borítják egész Arad vármegyét.

Kisiratoson a sírkertben a II. világháborús emlékmű egy itteni ismeretlen honvéddáldozatról tud. A többi? Ki tudja, hol porlad. Még hogy névtelenül: kereszt sem jelzi, hol.

Kolhozvilág

A kolhozvilág? A téesz-szervezés? Több halottal, több száz megalázott emberrel. A gazdájának visszaadi a szögénye... Egyik ütötte, másik most visszavágta.

Az 50-es években a falurajz írója Kisiratoson, kántor nagybátyja gyöpszéli házának szomszédságában látott – életében először és utoljára – úgynevezett detektoros rádiót. Mintha kües rádiónak mondták volna... Villanyáram nélkül működött, fülhallgatóval hallgatta az adókat a tulajdonosa... A diódát ércső helyettesítette; a gyanútlan gyermek azt hitte, a kőhöz érő tű mozgatásával keres állomást a gazda...

2013-ban regéli a kües rádió után érdeklődőnek Falkus Margit:

– Horváth Károly bátyáé vót! százkét éves, amikor meghalt. Tilos vót hallgatni! Vót, hogy bebújt az ágy alá, hogy ne lássák. Egyszer beszorult, nem tudott kigyünni. Összecsínálta magát. – Bassza mög kend a kurva anyját! – szidta a felesége. Nem szerették a komonisták! Elkobozták tülle. Poharat töttek (az uccán) a falra, úgy hallgatták le. Vallatták a paplak pincéjében, nem vallott. A leborított hordóba besúgó vót; beszélgettek (a lefogott gazdák)... Később mondogatták: a hordónak is van füle!

Vót. Annak igen.

Ott, akkor, vót.

Ma? Ki tudja.

1956-nak csak a híre jut el hozzánk. Majd rövidesen hozzák a történeteket a történekről a hazajáró magyarországi testvérek. Akiket átsodort az élet Odaátra.

Kevermesen agyonlő a pufajkás horda egy Mák nevű tüntetőt. 2010-ben tudod meg, sógorék révén... a sógorunk volt. A családja rokon.

Nem csak Iratoson rokon mindenki? Az egész tájon.

Előbb-utóbb minden kiderül.

Hogy miért a szülőházad.

1960-ban román cikk a kisiratosi Kása-féle régészeti gyűjteményről, fordítja 2012. júl. 20-án Almási Loránd. „Dr. Kása Antal” – való, Doktor volt az egyik ragadványneve a falu felcserének – 1960-ban szarmata sírt tárt föl a téeszudvaron a silő kiásásakor. Később több sírt találtak. A legnagyobb érték, amit ott lelt, egy réz fejsze csákányfej. Az egyik oldalon fejszeként, a másikon csákányként használhatta egykori tulajdonosa.

„Romániában” hasonló lelet nem került elő.

‘Romániában’; még szép.

Magyarországon igen.

Anti bácsi sokfelé ásott. Magunk 1978-ban láttuk először a Kása-féle tájházat, néztük végig – Anti bácsi kalauzolása mellett – a gyűjtemény darabjait. „A rézcsákány a szomszéd házból való.” A szomszéd ház a téeszszékház... (Mert az is Kása-kézen volt, míg el nem kommunizálták a kommunisták a kommunizmus kezdetekor kezdvén az elkommunizálást a Kommunisták Romániai Pártja irányításával.)

A falu 1968-ban megszűnt önálló község lenni, hozzácsapják Kürtöshöz. Ez a kisiratosi kolhozvilág csúcsa. Itt tetőzik a nagyromán ár. S ekkoriban veszi kezdetét az Eredeti Dák Kommunizmus.

Ahonnán: aki tud, meglép.

Akkor, amikor.

– Apádnak volt esze...

Mert a Kárpátok Gényusza által vezetett ország határórsége sokkal szigorúbban óvta a magyar-román neveltséghatárt, mint a Rumun Király grancsárjai tették volt ugyanott, a neveltséghatáron.

Idejében tette.

Hogy egy életen át hazajárjon.

Szerencsére volt hová.

A fórai rezesök gyászindulója

Az ötvenes években még Fórai, Fóraiiratos, Fórainagyiratos (Forray, Forrayiratos, Forraynagyiratos) vót a nép ajkán a ma a románok által Iratoşnak nevezett ‘palóc’ – azaz nem ö-ző, csakis ë-ző – szomszédfalva. (Űk gyepesiek, mink gyöpösiek...) Az ű rezesbandájuk húzta el éegyször ott a tötthelyön, únáluk a focipályájukon a gyászindulót a mieink mögcsúfolására!

Hogy esött, hogy nem.

– Ha errül Menzel tud...

Hrabal.

Nem, űk nem. Mink ellenben.

A környékbeli román vagy éppen vögyös lakosságú falvak csapataival hagyományosan barátságos – mondhatni semleges – a viszony. A mögyei első osztályban szereplő kisiratosi focicsapatnak és közönségének a magyar falvakkal van néha gondja. Korábban egy Kisiratos–Nagyiratos, újabban leginkább a Kisiratos–Majláth(falva) meccs okoz gondot. Labdarúgónak, edzőnek, bírónak, közönségnek... Nē adj Isten rōndōrnek.

A hetvenes években vót a kisiratosi csapat edzője az akkor tornatanárként működő Almási Vince. A polgármester 2013-ban regéli a falurajzírónak, hogy s mint esött velük az a híros nagyiratosi – fóraiiratosi! – eset.

1:1-re állt a Nagyiratoson rōndōzōtt mérkōzés, amikor az utolsó pillanatban gōlt rúgott a vendéglátō csapat. Mire föl kiugrottak a nagyiratosi rezesök a kukoricásbul, és rāzōndítōtt a fúvós zenekar a gyászindulóra.

- Mozart? Rimszkij-Korszakov? Beethoven?

Nem, csak amivel a halottul búcsúzunk.

Mondom, nem rekviem. Gyászinduló!

A főrainagyiratosi pályán.

Micsoda szégyön.

Lefújta a bíró a meccsöt, a közönség betódult a pályára, a győztesöket ölelgette, a vesztesök mögszégyönülten ballagtak le a pályáról. Mindez végig a gyászinduló ütemei alatt!

- Kikaptunk?

Még hogy, de az a gyászinduló...

Hogy az a k.

Képesök vótak másfél órán át - másfél? és a szünet fertály órája?! - a kukoricásban mögbújni... Por (sár?), szúrós tengörilevél, tűző nap (farkasordító hideg?), éhös kóbor (csak nem veszött?!) kutya... (A sörösüveg - netán a butykos - persze kéznél lehetett...) Csöndben, mög sem pissenve.

Vót - van máig - min nevetni.

Na aztán hogy hazagyütt a katonaságtul Godó Feri, nyócházi cimbora! (Nyolcház: ucca, nyóc házzal - négy errül, négy amarrul, páros úca, azaz házak szömbbe párosával, négyszer kettő - ilyen egyszerű a szalbekiratosiak eszejárása...) (Nem úgy a forraiaké!) (Valószínűleg nem különben.) (Almás a Kekecsön, Godó a bele torkolló Nyócházban nőtt föl, a falurajzíró hova nem, édosapja kekecsi szülői házába jár máig haza - valamikor együtt rúgták a gyöpön a tököket.) Szóval hogy Godó a seregben hallott a dologrul, és - mondanunk sem köll - igöncsak röstellte a dógot! Ha ú ott lött vóla! De nem vót. Ám a visszavágóra már lészörölt, s mit ad Isten, magára húzhatta a csapat mezét, kivonulhatott a focista barátaival a pályára, oszt adj neki!

Nekiesött a két csapat (hun a labdának, hun egymásnak), röndösen hajtottak. A fél falu ott biztatta úket, Hajrá, Dorobánc! (Mer hogy akkor még ez vót a hivatalos nevük! Kisiratos? Csak ha más nem hallja.) Mindez hiába, a Forray nemzetes uram telepöseinek a lészármazottjai állták a sarat, azaz Szalbek uraság és asszonyaság telepösei úkunokáinak a rohamait. Döntetlen! Mán mögint szinte a léfújásig. Mígnem.

Akkor Godó Fercsi gondolt egyet, és kicselözve az egész forrairitatosi védelmet a gólvonalig vitte a lasztit. Ott ráült a labdára, ránevetött a mögdermedt, mán töhetetlen - mer a tizenégyes táján elfektetött - kapusra, és a sarkával bepöccintötte a bűrt a hálóba.

Szabályos vót, mög köllött adni, de hogy hülyét csinált az ellenfélbül, piros lapot kapott. Kiállította a bíró! Joggal, mondja a 2013-as Szent Anna napi búcsúban az elkövető, mer hogy a méltóság így mög úgy.

Emböri méltóság! Amirül még tud az iratosi embör. A nagyvilág: alig.

- Bosszú vót.

Mit löhet tönni: bosszú.

Méltóságon innét és túl.

Szóval hogy éccör a főriak nem elhúzták a mieink nótáját?...

...Ahhon képest a mi válaszuk...

- Azt ismeröd, hogy:

Iratosi betyár csárda,

Zsandárokkal körül állva...

Szöhik a nép

- *Negyven rendőr van Kurticson, sosë vót ennyi Romániába! Elvittek tizennyóc embört mög legényt, mer nem dógoztak (sëhun), munkanélküliek vótak. Mán azér, mer nem akartak dógozni, és csúnyán összeverték úket.*

- *Mér nem dógozik, mibül éltek?!... – kiabáltak velük.*

- *Kérögettek az apjuktul, anyjuktul... Kérögetnek.*

- *Most mind dógozik.*

Nem előbb, nem utóbb, éppen 1983-ban.

A Tódás és a Kis utca kezdetén álló ház lesz a falu első emeletes épülete, amelynek a falai egyre magasodnak. Pap Jani a tulajdonos, fiatal aradi hentes, ő építi Kisiratos első – máig utolsó? – emeletes házát Berzán Kata néni háza helyén. Berzán Kata a Zsilléron kapott házat; itt sok baj volt vele, odatöttek. *Ettül az évtül (1985-től) oláh tagozattal kísérletöznek.*

1986-ban mit nem kell hallanod!

- *Százharminc aradi indult éccörre Ausztriába! Csak húsznak sikerült, a többi lágërba van. Ezér nem engednek bennünket Magyarországra. Nagyon nehéz útlevelet kapni! Csak ha lëfizeti az embör a főnökit. Én héccáz forintért eredeti Kentöt viszek neki – áruhi el odahaza, Csabán, az öcséd, mi nem történik velünk idehaza.*

Jani fiát Ioannak akarták beírni. Jani nem hagyta magát, azért is Jánost kellett beírni.

- *Az orvosok, tanárok elszaladnak, pedig ez a röncör nem tart örökké, és akkor itt maradunk vezetők, értelmiség nélkül. Amikor majd újra löhetne valamit tönni, nem lösz, aki a népön segítsön. A népnek segítsön mögörizni magyarságát.*

- *Gyávák! Nekünk ez a hazánk, itt köll élnünk!*

1989-ben magyar zászlót ragad, fölkap egy tehörkocsira, és a lobogót lengetve száguld végig a falun.

Forradalom! Fóradalom van. Vagy mi.

Talpra, magyar!

Talpra.

- *Mögdöglött Csucus! Vége az elnyomásnak! Szabadok vagyunk!*

A falu szélén feszít a Hazafias Gárda (a vlah munkásörség) egyenruhájában, karján román nemzeti színű szalaggal, vállán puskával az egyik nem régi szekus besügö.

– A Hazafias Gárda fegyverei a régi községházán vótak elzárva. Az egyenruhát mindönki otthon tartotta. Ide sē önként állt be az embör. Engöm orvosként foglalkoztat-tak volna, ha szükség van rá – regéli körorvosunk, a falurajzíró legjobb itteni embere.

1989-re a végsőkéig feszül a húr. Öcséd szerint az utóbbi két év alatt vagy százan átszöktek Magyarországra. A legtöbben a határ mellett, a szomszédban telepednek le – úgy, mint Trianon óta mindmostanáig.

A falu határában több szökevényt elfognak, jó néhányat félholtra vagy éppen agyonvernek a határörök, milicisták, szekusok.

Húsz dorobánci kombájnos átggyütt Magyarországra. Egyenként.

– Anyám vött két tehenet, naponta harminc-negyven liter tejet mérnek ki a faluba, napi 300 lejt kapunk a tejért. Nem engedöm őket a kolhozba, a tehenökkel foglalkoznak.

– Itt nem lösz falurombolás! A házunkbul ki nem mögyünk, dűtsék ránk!

Kürtösön már emelik az emeletes házakat a központban, oda tönnék őket.

Majd ha fagy.

Forradalom

1990. január 28-án tör ki a forradalom Kisiratoson.

Éppen ott vagyunk. Ott portyázik a falurajzíró egyszemélyes szabadcsapat. Forr a falu.

Kitörni készül.

Egy hete igen hangos volt a népgyűlés!

Három embörnek lööntötték fekete (olaj?) festékkal az ablakát... A kolhozban kommunista vezetők.

Levelet kapott a volt tsz-elnök: rágyújtják a házat! Azzal vádolják, hogy a szemben épült (orvosi?) szolgálati lakás tégláiból húzták föl az ő házat is. *Mi kunyhóba nyomorgunk, ú palotába él...*

Persze sok embernek segített, az elmúlt években csak hozzá fordulhatott bárki segítségért. Neki megvannak a kapcsolatai. Nagy háza (az Elnök utcájában) szemet szúr a népnek. Meg.

– Az ű uccájába épült először küvesút!

Pedig hát: ez itt a Piac(tér), a Fő tér, az új háza mellett a régi posta...

– Az Elnökhön éccaka három álarcos férfi állított be. Az asszony ijedtibe főgyújtotta a villanyt. Hatalmas neoncsüvek vannak (náluk). A nagy fénytől mögijedtek és elszeleltek.

– Azon az éjjelön a Piac aszfaltját románul teleírták: Lē Szandával! Lē a kommunis-tákkal!

– Akkoriba valakik löverték a Malomi köröszöt! Nem tudják, románok, magyarok? A beszédjükkrül nem derült ki.

A Régi Elnök, Szanda Antal utóbb a falurajzírónak magyarázza, miért kényszerült arra, amire. Mentené, ami menthető. Apád iskolatársa volt. A becsület-ről lévén szó. Aminél – lám, már megint – van-e fontosabb?

Embernek maradni. Ott, igen: az embertelenségben is.

Ha sikerül.

Január 28.: népgyűlés Kisiratoson. Délelőtt 10-re. *Kidobollik a gyerekek a pionírdobon, hogy gyűlés lösz!*

Még tart délután 4-kor (oláh idő szerint 5-kor) a gyűlés, amikor a Kis utcáru befordul egy lovaskocsi, tele jókedvű román katonával a Templom utcára. Csudálkoznak, hogy zárva a Csárda! Továbbhajtanak a faluba és kurjongatnak...

– A népfrontot választik újra! Nem jó a régi. Elegünk van belőlük!

– *A fóradalom után mindjárt mögalakították magukat. Akik benne vótak eddig is vezetésbe.*

– *A Front elnöke Kürtösön lakik. Nem tetszik a népnek, kommunista vót, csinált pártiskolát.*

– *Az embörök követölik a magyar nyelvű oktatást, a régi szokásokat engedjék, külön néptanács a falunak.*

A következő hónapokban reménykedni kezd a nép: hátha végre valóban jobb lesz!

Az első szabad kisiratosi választáson

1273 szavazat az RMDSz-re,

28 a (Nemzeti Mögmentési) Frontra (Iliescuékra),

5 a parasztpártra (Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpártra),

5 a liberálisokra (a Nemzeti Liberális Pártra),

2 az „ökológus”-ra (Ökológiai Pártra),

2 a (Román) Demokrata Agrárpártra,

8 egyéb pártra szavazott.

Kisiratoson ekkor 1573-nak volt választási joga, közülük

1494 szavazott,

1323 érvényes,

171 érvénytelen volt.

Nem volt egyértelmű a képviselő-választás módja, ezért fordult elő ennyi érvénytelen szavazat.

Jobb lett!

Annyira azért nem, mint szerettük volna. De.

Mög ami belefér

2001-ben az első festőtábor a Máltaiban. 2003 márciusában népszavazás a községi önállóságról. 2004: újra önálló község Kisiratos, önkormányzati választás, polgármester Almási Vince tanár. Az RMDSz elsőprő sikere.

Most akkor: kezdhjük újra.

– Az egészet előlről.

2012-re a falu lakossága a három évtizeddel ezelőtti két és félezerről másfél-ezerre apad, s a korábbi két-három személy helyett a helybelieknek már a tize-de („Az erősebb kutya viszi a csontot!” jeligré?) vallja magát románnak.

Előlről!

Mindent előlről kezdhünk.

Csak azért is?

...Dorobáncon (még) innen, Dorobáncon (már) túl, éppen Kisiratoson.

